

ÇUVAŞÇAYA ÖZGÜ BAZI ÖZELLİKLER ÜZERİNE*

*Feyzi ERSOY***

ÖZET

Çeşitli coğrafyalara yayılan Türk boylarınca konuşulan Türkçe, günümüzde yirminin üzerinde yazı diliyle temsil edilmektedir. Bu yazı dillerinden Gagavuz ve Azerbaycan Türkçeleri, Türkiye Türkçesine en yakın lehçeler kabul edilirken Yakutça ve Çuvaşça gibi lehçeler ise Türkiye Türkçesine daha uzak lehçeler olarak düşünülmektedir. Çağdaş Türk lehçelerinin her birinin kendine has birtakım özellikleri mevcuttur. Bu lehçeler, pek çok noktada birbirleriyle ortak özellikler gösterebilirler de aralarında onların ayrı birer lehçe sayılmasına sebep olan bazı farklılıklar da bulunmaktadır. Lehçeler arasındaki bu farklılıklar ve ortaklıklar, yapılan lehçe tasniflerinde her zaman için birer kriter olarak kullanılmışlardır.

Çuvaşçanın da çağdaş Türk lehçelerinden biri olarak diğer lehçelerle arasında pek çok açıdan benzerlikler vardır. Çuvaşça, yapım ve çekim eklerindeki ortaklıkların yanı sıra başka noktalardan da diğer lehçelerle benzerlikler göstermektedir. Bununla birlikte onun da kendine has ve farklı bazı özellikleri mevcuttur. Çuvaşça, rotasizm/zetasizm meselesi başta olmak üzere pek çok açıdan ilgi çekici bir lehçe özelliği sergilemektedir. Özellikle, Altayistik çalışmalarında ayrı bir önem taşıyan Çuvaşça, problemleri aydınlatılmasına katkı sağlayacak veriler de içermektedir. Çuvaşçanın kendine özgü bu özellikleri, geçmişte onun farklı bir dil olarak algılanmasına da sebep olmuştur.

Bu çalışmada, Çuvaşçanın ses ve şekil özellikleri üzerinde durmak amaçlanmamıştır. Burada, Çuvaşçanın genel özelliklerinden ziyade onun tarihî ve çağdaş lehçelerde rastlanmayan, sadece kendisine has birtakım nitelikleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk lehçeleri, Çuvaşça

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr. Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri Ve Edebiyatları Bölümü, El-mek: ersoyf@gazi.edu.tr

ON SOME PROPERTIES SPECIAL TO CHUVASH

ABSTRACT

Turkish, which is spoken by Turkish people settled in divergent territories, is represented with more than twenty literary languages at the present time. While Gagauz and Azerbaijan Turkish are regarded as the closest dialect to Turkey Turkish, dialects such as Chuvash and Yakut are thought to be the most distant. Each of the modern Turkish dialect has some special properties. Although these dialects have a lot in common, there are some differences which cause them to be accepted as an independent dialect. These similarities and differences among dialects are used as criteria for dialectal classification.

Chuvash, being a dialect of Turkish Language, has many similarities to the other dialects. In addition to commonalities between inflectional and derivational suffixes, Chuvash displays similarities to the other dialects in some other respects. However, it has some special and different characteristics. Many interesting dialectal properties, particularly rhotacism / zetacism, are encountered in Chuvash. Chuvash, which has a special importance for Altaic studies, exhibits some data which can make important contributions to the solution of some problematic issues. These special properties of Chuvash caused it to be accepted as an independent language in the past.

The aim of the study is not to focus on phonetic and morphologic properties of Chuvash. The special properties of Chuvash which cannot be encountered in historical and modern dialects, rather than its general characteristics are emphasized throughout the study.

Key Words: Turkish dialects, Chuvash

Eski İdil Bulgarçasının günümüzdeki devamı olarak görülen Çuvaş Türkçesi¹, özellikleri bakımından Türk lehçeleri arasında ayrı bir yere sahiptir. Çuvaşça, bugün ağırlıklı olarak yaklaşık 1.650.000 kişinin yaşadığı Çuvaşistan'da konuşulmaktadır.²

İdil Bulgarçası sonrası ilk verilerine Strahlenberg'de rastlanan, ilk grameri 1769'da Leningrad'ta *Soçineniya Prinadlezaşçıya k Grammatike Çuvaşskogo Yazıka* adıyla yayımlanan Çuvaşça, Altayistik çalışmalarında da odak noktası olmuş bir Türk lehçesidir.

Türk lehçelerinin her birinin olduğu gibi Çuvaşçanın da kendine has birtakım özellikleri mevcuttur.³ Bu çalışmada, Çuvaşçanın genel özelliklerinden ziyade onun kendine özgü, başka

¹ (Ercilasun 2004: 205; Ersoy 2010: 28-32).

² <http://www.perepis2002.ru/ct/doc/English/4-1.xls> adresindeki 2002 yılı verilerine göre Çuvaşistan'ın nüfusu tam olarak 1.637.094'tür.

³ Çuvaşçanın genel özellikleri, yazılan kapsamlı gramerlerin yanı sıra Türkiye dışında Benzing (1959: 695-751), Andreyev (1997: 480-491), Clark (1998: 434-452) vb. isimlerce; Türkiye'de ise Ceylan (1995: 16-24) ve Ersoy 2007: 1285-1340) tarafından hazırlanan kısa çalışmalarla da ele alınmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

hiçbir Türk lehçesinde bulunmayan, özellikleri üzerinde durulacaktır.⁴ Bu özellikler maddeler hâlinde şöyle sıralanabilir:⁵

1. Türk lehçelerinin sınıflandırılmasında kabul edilen önemli kriterlerden biri, Eski Türkçe kelime başı *y*'nin durumudur. *y*-, günümüz Türk lehçelerinde *c*-, *ç*-, *j*-, *y*-, *s*- ve *ø* gibi şekillerde görülür.⁶ *y*-nin kelime başında *ı*- ile karşılandığı tek Türk lehçesi ise Çuvaşçadır.

ET.	ÇUV.	
yan-	ıun-	“yanmak”
yaş	ıul	“yaş”
yaz	ıur	“yaz”
yaz-	ıır-	“yazmak”
ye-	ıı-	“yemek”
yeni	ıını	“yeni”
yer	ıır	“yer”
yeti	ııççı	“yedi”
yıl	ıul	“yıl”
yıldız	ıÉltÉr	“yıldız”
yigirmi	ıırım	“yirmi”
yip	ıip	“ip”
yok	ıuk	“yok”
yol	ıul	“yol” (Ersoy 2010: 54)

2. Eski Türkçenin kelime içi peltek *d*'si⁷, diğer Türk lehçelerinde *t*, *z*, *y*, *d* gibi seslerle karşılanırken⁸ Çuvaşçada bu ses için kelime içi ve kelime sonunda *r* bulunur.

ET.	ÇUV.	
adak	ura	“ayak”
kadın	hurÉn	“kayın”
kod-	hur-	“koymak”
kudruk	hüre	“kuyruk”
küdegü	kıru	“güvey”
tıd-	çar-	“engellemek”
tod-	tÉran-	“doymak”

3. Çuvaşçayı fonetik olarak diğer Türk lehçelerinden ayıran en belirgin özellik, Genel Türkçe kelime sonu *z*'ye karşılık *r*'yi, *s*'ye karşılık ise *l*'yi taşıyor olmasıdır. Schott'tan beri bilinen bu denklik (Tekin 2003: 1; 2004b: 598), sonraki yıllarda seslerden hangisinin aslı olduğu yönünde uzun süren tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Finlandiyalı Türkolog ve Altayist Ramstedt, aynı denkliğin Türkçe ile Moğolca arasında da var olduğunu ortaya koymuştur (1922: 26-34).

⁴ Kelime hazinesindeki farklılıklar, burada değerlendirme dışı tutulmuştur.

⁵ Aşağıda sıraladığımız örneklerden 3, 5, 6, 7 ve 14. maddelerden, Çuvaşçanın tipik özelliklerini sıralarken V. G. Yegorov da bahsetmiştir (1954: 33-37).

⁶ *y*-, Kırgızçada *c*-, Tuvaca ve Hakaşçada *ç*-, Kazakçada *j*-, Yakutçada *s*- şeklinde görülür (Tekin-Ölmez 1999: 69, 74, 76, 95, 108). Bugün Türkiye Türkçesinde de *y*- olarak devam eden bu fonem, Azerbaycan Türkçesinde, genellikle *ı* ve *i* önünde *ø* ile karşılanır (Tekin-Ölmez 1999: 154).

⁷ Bu ses, daha çok Karahanlı Türkçesinde yaygındır. Köktürk ve Uygur yazısında diş arası *d*, diğer *d*'den farklı bir harfle gösterilmez (Ercilasun 2004: 350).

⁸ Eski Türkçenin *-d*'si Tuvacada aynen devam ederken Yakutçada *-t*-, Hakaşçada *-z*-, Türkiye Türkçesi ve bazı lehçelerde de *-y*- olmuştur (Tekin-Ölmez 1999: 68, 73, 76, 95).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

z/ş'nin mi yoksa r/l'nin mi aslı olduğu üzerinde yoğunlaşan tartışmalarda Radloff, Gombocz, Németh, Benzing, Róna-Tas ve Eren gibi isimler rotasizmi; Ramstedt, Poppe, Tekin ve Doerfer gibi araştırmacılar ise zetasizmi savunmuşlardır (Ersoy 2012: 71).⁹

Aşağıda Eski Türkçe ve Genel Türkçede z'li ve ş'li olan bazı kelimelerin Çuvaşça karşılıkları verilmiştir.

ET. -z	ÇUV. -r	
biz	epir	“biz”
buz	pÉr	“buz”
çiz-	ír-	“yazmak”
ikiz	yĭkĭr	“ikiz”
kaz-	hır-	“kazmak”
kaz	hur	“kaz”
kız	hĭr	“kız”
kız-	hĭr-	“kızmak”
köküz	kÉkÉr	“göğüs”
köz	kÉvar	“köz”
küntüz	kÉntÉr	“gündüz”
küz	kĭr	“güz”
omuz	ÉmÉr	“omuz”
otuz	vÉtÉr	“otuz”
öküz	vÉkÉr	“öküz”
sekiz	sakkÉr	“sekiz”
siz	esir	“siz”
süz-	sĭr-	“süzmek”
tiz	çĭr	“diz”
tokuz	tÉhhÉr	“dokuz”
tuz	tÉvar	“tuz”
yaz	ír	“yaz, ilkbahar”
yıldız	íÉltÉr	“yıldız”
yüz	ĭr	“yüz”

ET. -ş	Çuv. -l	
altmış	utmÉl	“altmış”
eş-	al-	“eşmek, kazımak”
kış	hĭl	“kış”
kuyaş	hĭvel	“güneş”
kümüş	kĭmĭl	“gümüş”
taş	çul	“taş”
taş	tul	“dış, taşra”
tiş	íÉl	“diş”
yaş	íul	“yaş”
yetmiş	íitmĭl	“yetmiş”

⁹ Türkoloji'nin önemli meselelerinden biri olan konu üzerinde ülkemizde yayımlanan eserlerden Ceylan 1997 (s. 114-140) ve Ersoy 2012'de (s. 71-112) ayrıntılı bilgiler mevcuttur.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

4. Eski Türkçede /o/ ve /ö/ ünlüleri ile başlayan kelimeler, Çuvaşçada çoğunlukla ön sesteki v türemesiyle görülür.

ET.	ÇUV.	
oçak	vuçah	“ocak”
ol	vÉl	“o”
on	vunÉ	“on”
orun	vÉrÉn	“yer”
ot	vut	“ot”
otun	vutÉ	“odun”
öküz	vÉkÉr	“öküz”
öl-	vil-	“ölmek”
öt-	vit-	“ötmek”

5. Türk lehçelerinde çokluk eki için genellikle +lAr ve onun fonetik varyantları olan şekiller kullanılmaktadır. Çuvaşçanın çokluk eki ise +sem'dir¹⁰ ve bu biçim hiçbir Türk lehçesinde görülmez. Çuvaş yazı dilinde kalınlık-incelik uyumuna uymayan ekin Çuvaşçanın Viryal ağzında +sam şekli de mevcuttur.

çulsem “taşlar”, hİrsem “kızlar”, tÉşmansem “düşmanlar”, vÉkÉrsem “öküzler”, küllsem “göller”, açasem “çocuklar”, ÇÉvaşsem “Çuvaşlar”, tusem “dağlar”, Tİrksem “Türkler”

İdil Bulgar kitabelerinde rastlanmayan (Tekin 1988: 37) +sem'in kökeni tartışmalıdır. V. Schott, bu eki Genel Türkçedeki kamug / kamu kelimelerine benzetmiştir (Levitskaya 1976: 10). Ramstedt ve Poppe, ekin etimolojisini *sayın “her” > -sem şeklinde düşünmüşlerdir. (Ramstedt 1957: 61; Poppe 1965: 183). Fedotov, eki sa- “saymak” fiiline dayandırır. Ona göre sondaki “-n/-m” yapım ekidir ve ek *sam biçimine gitmektedir. (1996: 215). Yılmaz da ekin başlangıçta bağımsız bir kelime olduğu düşüncesindedir. Bunu sayu-n > sem şeklinde izah eder (2002: 4). Aşmarin, eki Türk lehçelerinin çoğunda sayı ve çokluk anlamı taşıyan “san” ismiyle birleştirmiştir (Zeynalov 1993: 108). Yegorov ve Benzing de Aşmarin ile aynı görüşü paylaşmışlardır (Levitskaya 1976: 10).

6. Çuvaşça, iyelik eklerinin fonetik yapısı bakımından Eski Türkçe ve çağdaş lehçelerle benzerlik gösterse de;¹¹ çokluk ve iyelik eklerinin sırası söz konusu olduğunda diğer Türk lehçelerinden ayrılır. Genel Türkçede daima çokluk eklerinden sonra gelen iyelik ekleri,¹² Çuvaşçada sistemli olarak çokluk eklerinden önce yer alır.

GT.	çokluk eki	+	iyelik eki	+	hâl eki
Çuv.	iyelik eki	+	çokluk eki	+	hâl eki

¹⁰ Çokluk eki +sem; ilgi, yönelme-yükleme, bulunma ve çıkma hâli eklerinden önce kullanıldığında +sen biçimini almaktadır (Ersoy 2010: 91).

¹¹ Çuvaş Türkçesindeki iyelik ekleri şu şekildedir: **T1Ş:** +m, +Ém, +İm, **T2Ş:** +u, +ü, **T3Ş:** +İ, +i, **Ç1Ş:** +mÉr, +mİr, +ÉmÉr, +İmİr, **Ç2Ş:** +Ér, +İr, **Ç3Ş:** +İ, +i.

Eski Türkçedeki iyelik eklerini ise sırasıyla +(X)m, +(X)η, +(s)i / +(s)l, +(X)mXz, +(X)η(X)z, +(s)i / +(s)l şeklinde gösterilebilir (Ersoy 2010: 95).

¹² Türkiye Türkçesinde ve bazı çağdaş lehçelerde özellikle *annemler*, *amcanlar* vb. akrabalık isimlerinden oluşan örneklerde, çokluk eki zaman zaman iyelik ekinden sonra kullanılabilir. Bu konuya “Türkiye Türkçesinde ve Türk Lehçelerinde İyelik Ekinden Sonra Kullanılan +lAr Çokluk Eki Üzerine” başlıklı yazısında değinen Ercan Alkaya, +lAr'ın bu tarz kullanımına dair çalışmasında çeşitli örnekler vermiştir (2010: 31-37). Ona göre, Başkurtça, Kırım Tatar Türkçesi ve Sibirya Tatar Türkçesindeki veriler, bu +lAr'ın *onlar/alar* zamirinden geldiğini göstermektedir (2010: 36).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

<i>hİr+İm+sem</i>	“kızlarım”
<i>vÉl+ÉmÉr+sem</i>	“oğullarımız”
<i>Aramai tÉv+İ+sem</i>	“Aramaşi Dağları”

Johanson, Çuvaşçadaki bu özelliğin Fin-Ugor kombinasyonel etkisinin bir sonucu olabileceğini belirtmiştir (2002: 86). Grønbech ise ekin daha önceden başlı başına bir kelime olmuş olabileceğini düşünmüştür (1995: 62).

7. Emir kipinin olumsuz çekiminde ön ek kullanılması, Çuvaşçayı diğer lehçelerden ayırır. Çuvaşçada, olumsuz çekimde ikinci ve üçüncü şahıslarda fiilden önce *an* kullanılır. Bu durum, Türkçenin hiçbir döneminde karşılaşılmayan bir özelliktir.

<i>Emir Kipinin Olumsuz Çekimi</i>	
1. şahıslarda	fiil + şahıs ekleri + mar
2. ve 3. şahıslarda	an + fiil + şahıs ekleri

olumlu çekim

kay-: gitmek

<i>kayam</i>	“gideyim”	<i>kayam mar</i>	“gitmeyeyim”
<i>kay</i>	“git”	<i>an kay</i>	“gitme”
<i>kaytÉr</i>	“gitsin”	<i>an kaytÉr</i>	“gitmesin”
<i>kayar</i>	“gidelim”	<i>kayar mar</i>	“gitmeyelim”
<i>kayÉr</i>	“gidin”	<i>an kayÉr</i>	“gitmeyin”
<i>kayççÉr</i>	“gitsinler”	<i>an kayççÉr</i>	“gitmesinler”

olumsuz çekim

kil-:

<i>kilem</i>	“geleyim”	<i>kilem mar</i>	“gelmeyeyim”
<i>kil</i>	“gel”	<i>an kil</i>	“gelme”
<i>kiltİr</i>	“gelsin”	<i>an kiltİr</i>	“gelmesin”
<i>kiler</i>	“gelelim”	<i>kiler mar</i>	“gelmeyelim”
<i>killr</i>	“gelin”	<i>an killr</i>	“gelmeyin”
<i>kilççİr</i>	“gelsinler”	<i>an kilççİr</i>	“gelmesinler”

8. Çuvaşçanın şahıs zamirleri de kendine hastır. İlk bakışta Eski Türkçeye ve Çağdaş lehçelerdeki şekillere uzak gibi duran Çuvaşça biçimler, Türkologlarca Ana Altaycada tasarlanan zamirlere¹³ aslında daha yakın durmaktadır.

<i>epİ, ep</i>	“ben”	<i>epİr, epir</i>	“biz”
<i>esİ, es</i>	“sen”	<i>esİr, esir</i>	“siz”
<i>vÉl</i>	“o”	<i>vİsem</i>	“onlar”

¹³ Tekin, Ana Altaycadaki şahıs zamirlerini **bi(n)*, **si(n)* ve **i(n)* şeklinde göstermiştir (2003: 134).

Altay dillerinden biri olan ve belki de Türkçeye en yakın dil kabul edilebilecek Moğolcanın klasik dönem zamirleri, Çuvaşça ve Eski Türkçe örneklerle birlikte aşağıda gösterilmiştir. Zamirlerdeki benzerlikler dikkat çekicidir.

	<i>teklik</i> <i>1. şahıs</i>	<i>teklik</i> <i>2. şahıs</i>	<i>teklik</i> <i>3. şahıs</i>	<i>çokluk</i> <i>1. şahıs</i>	<i>çokluk</i> <i>2. şahıs</i>	<i>çokluk</i> <i>3. şahıs</i>
ET.	ben, men, min	sen	ol	biz	siz	olar
KM.	bi	çi	*i	bida / ba	ta	*a
Çuv.	ep / epĭ	es / esĭ	vĔl	epir / epĭr	esir / esĭr	vĭsem

Ramstedt, Moğolca ve Türkçede teklik birinci şahıs zamiri için **min*, teklik ikinci şahıs için Moğolcada **tin*, Türkçede **sin*, teklik üçüncü şahıs için ise Türkçe ve Moğolcada **in* kökünü düşünmüştür. Türkçede güçlü bir vurgunun etkisiyle *men* ve *sen* şekillerinin ortaya çıktığını söyleyen Ramstedt, Çuvaşçada *e* yardımıyla *epĭ*, *esĭ* şekillerinin görüldüğünü ifade eder. Ramstedt, ayrıca, sondaki *n*'nin eski zamanlarda gücünü yitirdiğini ve Moğolcada *bi*, *çi* gibi şekillerin bu yüzden var olduğunu belirtmiştir (1957: 69). Erdal “ben” ve “sen” zamirlerini, Proto Türkçede **bā* ve **sā* şeklinde düşünür. Ona göre, Bulgar-Çuvaş Türkçesindeki **bi* and **si*'nin ünlüsü bu kelimelerle alakalı olmayan başka bir köke benzetme yoluyla ortaya çıkmıştır (2004: 196).

Çuvaşçada birinci ve ikinci şahısların başında görülen (*epĭ*, *esĭ*, *epĭr*, *esĭr*) *e* için Emre, Çuvaşçanın “başlamal (initial)” *e*'yi saklaması şeklinde yorumlamıştır (1940: 12). Hĭveterĭ, *e*'leri “prefiks” olarak değerlendirmiştir (1928: 136). Poppe, bu *e*'leri “particle” olarak görmüştür (1965: 194). Levitskaya, Clark ve Yılmaz da aynı görüştedirler (Levitskaya 1976: 29; Clark 1998: 439; Yılmaz 2002: 30). Kotwicz, *e*'nin güçlendirme fonksiyonundan bahsetmiştir (TGS II 1999: 372). Kocasavaş, Çuvaşçada birinci ve ikinci şahıslardaki *e*'leri türeme olarak değerlendirmiştir (TGS II 1999: 375). Mehmet Ölmez, runik yazıda baştaki geniş ünlülerin yazılmadığını ve son zamanlarda Orhun Türkçesi için de *siz* yerine *esiz* şeklinde okumaların görüldüğünü ifade etmiştir (TGS II 1999: 379). Zamirlerin belirtmeye ve vurguya ihtiyaç duyan kelimelerden olması, Çuvaşçadaki bu şekillerin vurgudan kaynaklanmış olabileceğini düşündürülebilir (Ersoy 2012: 328).

Hĭveterĭ, Çuvaşça *epĭr*, *epir* “biz” ve *esĭr* “siz” şekillerin sonundaki *-r*'leri çokluk eki olarak yorumlamıştır (1928: 136). Poppe ve Baskakov da bunları çokluk eki olarak değerlendirmişlerdir (Poppe 1965: 194; Baskakov 1975: 12). Tekin ise zamirlerin çokluk şekillerindeki **r*’den “dual/plural suffix” diye bahsetmiştir (2004a: 409).

9. Çuvaşçanın şahıs zamirlerinin dışında dönüşlülük zamirleri de kendine hastır. Tarihî ve çağdaş lehçelerde bilindiği gibi *kentü* “kendi”, *öz* ve *bod* gibi zamirler kullanılmaktadır (Ersoy 2012: 338). Çuvaşçanın dönüşlülük zamirleri ise bütün şahıslara göre sırasıyla şu şekildedir: *ham*, *hu*, *hĔy*, *hamĔr*, *hĔvĔr*, *hĔysem*.

10. Çuvaşçada asıl sayı sıfatlarının (özellikle birden ona kadar olanların) hem kısa hem de uzun biçimleri vardır. Sayılar, sıfat olarak kullanıldıkları zaman kısa; isim olarak kullanıldıklarında ise uzun biçimleri görülür.¹⁴

¹⁴ Burada kısa biçim diye aldığımız biçimler, Clark tarafından “basic” ve “clipped” başlıkları altında iki sütunda değerlendirilmiştir. Uzun biçim ise Clark’ta “emphatic” başlığı altında gösterilmiştir. Clark, çalışmasında 50, 80 ve 90 sayılarının da uzun ve kısa biçimlerini ayrıca göstermiştir (1998: 442). Benzing de, sayı kelimelerinin ilk on sayı için “vasıflık (zayıf)” ve “kuvvetli (müstakil)” şekillere ayrılacağını söylemiştir (2005: 307).

<u>kısa biçim</u>	<u>uzun biçim</u>	
<i>pĭr</i>	<i>pĭrre</i>	“bir”
<i>ikv, ik</i>	<i>ikkĭ</i>	“iki”
<i>viĭ, vii</i>	<i>viĭĭ</i>	“üç”
<i>tĖvatĖ, tĖvat</i>	<i>tĖvattĖ</i>	“dört”
<i>pillĕk</i>	<i>pillĕk</i>	“beş”
<i>ultĖ, ult</i>	<i>ulttĖ</i>	“altı”
<i>üçĭ, üç</i>	<i>üççĭ</i>	“yedi”
<i>sakĖr</i>	<i>sakkĖr</i>	“sekiz”
<i>tĖhhĖr</i>	<i>tĖhhĖr</i>	“dokuz”
<i>vunĖ, vun</i>	<i>vunnĖ</i>	“on”

pĭr kurka “bir kepeç”, *ikkĭ ĭne* “iki inek”, *viĭ kun* “üç gün”, *tĖvatĖ aça* “dört çocuk”, *pillĕk ĭuhrĖm* “beş kilometre”, *ultĖ laša* “altı at”, *üçĭ taka* “yedi koç”, *sakkĖr çike* “sekiz batman”, *tĖhhĖr puşĖt* “dokuz keçe”, *vunĖ asĖmçah* “on büyücü”, *vun ik vitre* “on iki kova”, *vun pillĕk stakan* “on beş bardak”, *ürĭm ĭn* “yirmi insan”, *vĖtĖr ĭul* “otuz yıl”, *hĭrĭh talĖk ta hĭrĭh kai* “kırk gün kırk gece”, *allĖ ĭn* “elli insan”, *ütmĭl ĭuhrĖm* “yetmiş kilometre”, *ütmĭl üçĭ talĖk* “yetmiş yedi gün”, *ĭr ĭul* “yüz yıl”, *ik ĭr ĭuhrĖm* “iki yüz kilometre”, *sakĖrĭr ut* “sekiz yüz at”, *pin te ikĭ kĭvĭ* “bin iki melodi”, *viĭĭ pin ĭul* “üç bin yıl”, *ĭr pin aça* “yüz bin çocuk”, *ikkĭ million ĭurĖ ĭul* “iki buçuk milyon yıl” (Ersoy 2010: 171).

11. Çuvaşçada üleştirme sayı sıfatlarında kullanılan ek, ünsüzlerden sonra da *-şAr*’dır. Ekin ünsüzlerden sonra da *ş*’li oluşu, Çuvaşçayı diğer Türk lehçelerinden ayırır.¹⁵ Bununla birlikte sadece *pĭr* “bir” sayısında *+er* şeklinde olan ek, “on bir”, “yirmi bir” gibi sayılarda yine *+şer* biçimindedir.

pĭrer saltak “birer asker”, *ikşer kĭneke* “ikişer kitap”, *vişer-tĖvatşar kayĖk* “üçer dörder kuş”, *ultşar kĭrenke* “altışar kirenke”, *vun pĭrşer ulma* “on birer elma”, *vĖtĖrşar ĭuhrĖm* “otuzar kilometre”, *ürşar ulma* “yarımşar elma” (Ersoy 2010: 176).

12. Çuvaş Türkçesinde yönelme ve yükleme hâli tek bir ekle (+A) karşlanır. Grønbech, Çuvaşçada yönelme ve yükleme hâli için tek bir ek kullanılması durumunu şöyle izah etmiştir: “Muhtemelen, yaklaşma hâli, başlangıçta ‘vurmak’, ‘bakmak’ ve diğerleri gibi yaklaşma hâlinin uygun düştüğü fiillerde kullanıldı; ‘Onu vurdu’ yerine ‘Ona vurdu’ vs. ifadesi tercih ediliyordu ve bu ifade zamanla umumileşti.” (1995: 127). Levitskaya, Çuvaşça eki Eski Türkçe *-ig*’dan getirmiştir: *-ig* > *-i*, > *-Ė* ve (*ĭ*). Levitskaya, bu biçim, 3.şahıs iyelik ekiyle aynı olacağından, ekin yönelme hâli ekiyle aynı şekilde kullanıldığını belirtmiştir (1976: 19). Yılmaz ise Çuvaşçada vurguya bağlı olarak ilk hece dışındaki dar ünlülerin genişlemesi neticesinde yönelme ve yükleme hâli eklerinin karışmış olabileceklerini ifade etmiştir (2002: 8).

Yönelme-yükleme hâli eki, ünsüzle biten isimlere doğrudan getirilirken; *a* ve *e* ünlüleri ile biten isimlerden sonra ise *n* sesi ile birlikte kullanılır.

kayĖk+a “kuşu, kuşa”, *tĖşman+a* “düşmanı, düşmana”, *halĖh+a* “halka, halkı”, *yal+a* “köye, köyü”, *tinĭs+e* “denize, denizi”, *ĭr+e* “yere, yeri”, *hĭvel+e* “güneşe, güneşi”, *aça+n+a*

¹⁵ Çuvaşçada sistemli olan bu duruma Türkiye Türkçesinde *yarımşar* örneğinde rastlanır.

“çocuğu, çocuğa”, *tÉpra+n+a* “toprağı, toprağa”, *tİnçe+n+e* “dünyayı, dünyaya”, *tİmeske+n+e* “tepeye, tepeyi”

Yönelme-yükleme hâli eki, *É, İ* ve “*u, ü*” ünlülerinden sonra geldiğinde ekin geldiği kelimelerde bazı değişiklikler olur.

É, İ ünlülerin önünde bir ünsüz mevcut ise bu ünsüz ikizleşir.

hüşİ + e > hüşşe “kulübeye, kulübeyi”, *vutÉ + a > vutta* “ateşe, ateşi”

“*u, ü*” seslerinden biriyle biten bir kelimeye bu ek geldiğinde ise *u* ve *ü* sesleri, *Év* ve *İv*’e dönüşür.

tu+a > tÉva “dağı, dağa”, *klütü+e > klİtİve* “sürüyü, sürüye”

111). Çuvaşçada, ekin yönelme ve belirtme olmak üzere başlıca iki işlevi vardır (Ersoy 2010: 111).

a. Yönelme

Kinona yultaşsempe kayrÉm.

“Arkadaşlarımla sinemaya gittim.”

b. Belirtme

iak sÉmahsem hüİÉn tuhtÉr şlepkiné tÉhÉnçİ.

“Bu sözlerden sonra doktor şapkasını giydi.”

13. Bilindiği gibi, Türkiye Türkçesinde “*ne...ne*” bağlacıyla kurulmuş cümlelerin yüklemeleri genellikle olumlu olmaktadır.¹⁶ Bazı istisnaları olsa da Genel Türkçe için de bu kural geçerlidir. Çuvaş Türkçesinde ise bu tarz cümlelerin yüklemeleri sistemli olarak olumsuzdur (Ersoy 2004: 1081; 2010: 458).

HÉnasem temşİn ni yurlamaİİ, ni taşlamaİİ.

“Niçin bilmiyorum, konuklar ne şarkı söylüyor ne de dans ediyorlar.”

Pirİn İvÉhra ni külİ, ni pısÉk yuhansıv İuk.

“Bizim yakınımızda ne bir göl ne de bir ırmak var.”

Sana asa ilse kuİ umne kÉlarmalÉh pirİn kitle ni sÉnükerçİkü, ni İrÉvu İuk.

“Bizim evde seni hatırlayarak göz önüne getirecek ne bir resmin ne de bir mektubun var.”

14. Çuvaşçada soru eki çoğunlukla *-i*’dir.¹⁷ Diğer Türk lehçelerinde ise bilindiği gibi bu ek için genellikle *-mI, -mU, -bA, -pA* gibi şekiller kullanılır.

pİletİr-i? “biliyor musunuz?”

kiçİ-i? “geldi mi?”

Yukarıda sıralanan dikkat çekici özellikleri ile Çuvaşça, bugün Türk yazı dilleri arasında özel bir yere sahiptir. Hiç şüphesiz, bu maddelere başka maddeler ilave etmek mümkündür. Türk

¹⁶ Ciden Sena Menabit, “*Ne...Ne’li veya Ne...Ne De’li Bağlama Edatlarında Olumsuzluk Sorunu*” başlıklı yazısında Tanzimat’tan itibaren Türkiye Türkçesinde bu tarz cümlelerin yüklemelerinin hangi şartlarda olumsuz olabileceği hususuna açıklık getirmeye çalışmıştır (2006: 71-91).

¹⁷ Çuvaşçada *-i*’nin dışında *-şi* ve *-im* gibi soru ekleri de vardır.

dilinin problemleri pek çok meselesinin aydınlatılmasında buradaki örnekler gibi önemli veriler sunan Çuvaşça, üzerinde yapılan çalışmalar arttıkça, Türkologlara yol göstermeye devam edecektir.

KAYNAKÇA

- ALKAYA, Ercan (2010)**, “Türkiye Türkçesinde ve Türk Lehçelerinde İyelik Ekinden Sonra Kullanılan +IAr Çokluk Eki Üzerine”, *Müjgan Cunbur Armağanı* (Hazırlayan: Prof. Dr. Tuncer Gülensoy), TKAE Yayınları, s. 31-37, Ankara.
- ANDREYEV, İ. A. (1997)**, “Çuvaşkiy Yazık”, *Yazıkı Mira, Tyurkskiye Yazıkı*, s. 480-491, Bişkek.
- BASKAKOV, N. A. (1975)**, “On the Common Origin of the Categories of Person and Personal Possession in the Altaic Languages”, *Researches in Altaic Languages*, s.7-14.
- BENZİNG, J. (1959)**, “Das Tschuwasschische”, *Philologiae Turcicae Fundamenta*, Wiesbaden, s. 695-751.
- BENZİNG, J. (2005)**, (Çev. Zeki Kaymaz) “Çuvaşça”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: V, Sayı 2, Sayfa: 303-309.
- CEYLAN, Emine (1995)**, “Çuvaşistan, Çuvaşlar ve Çuvaşça”, *Çağdaş Türk Dili* (7), Ocak 1995, s. 16 – 24
- CEYLAN, Emine (1997)**, *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*, TDK Yay. , Ankara.
- CLARK, Larry (1998)**, “Chuvash”, *The Turkic Languages*, London and New York, s. 434-452.
- EMRE, Ahmet Cevat (1940)**, “Şahıs Zamirleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma”, *TDAY Belleten*, Seri: II, Sayı: 3-4, Mayıs 1940, Ankara 1940, s. 12-29.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2004)**, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ERDAL, Marcel (2004)**, *A Grammar of Old Turkic*, Leiden-Boston, 575 s.
- ERSOY, Feyzi (2004)**, “Çuvaş Türkçesiyle Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, 20-26 Eylül 2004*, s. 1075-1086.
- ERSOY, Feyzi (2007)**, “Çuvaş Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara 2007, s. 1285-1340.
- ERSOY, Feyzi (2010)**, *Çuvaş Türkçesi Grameri*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- ERSOY, Feyzi (2012)**, *Türk-Moğol Dil İlişkisi ve Çuvaşça*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- FEDOTOV, M. R. (1996)**, *Çuvaşkiy Yazık, İstoki Otnoşeniye k Altayskim i Finno-Ugorskim Yazıkam İstoriçeskaya Grammatika*, Çeboksarı.
- GRØNBECH, K. (1995)**, *Türkçenin Yapısı*, (Çev: Mehmet AKALIN), TDK Yay., Ankara.
- HİVETERİ, T (1928)**, *ÇÉvaş Çİlhİyİn Krammatikİ*, Şupaşkar.
- JOHANSON, Lars (2002)**, *Structural Factors in Turkic Language Contacts*, 186 s. (Çev. Nurettin Demir; *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*, TDK Yay., Ankara 2007.)
- KRUEGER, J. G. (1961)**, *Chuvash Manuel*, Bloomington.
- LEVİTSKAYA, L. S. (1976)**, *İstoriçeskaya Morfolojiya Çuvaşskogo Yazıkı*, Moskova.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

- MENABİT, Ciden Sena (2006)**, “Ne...Ne’li veya Ne...Ne De’li Bağlama Edatlarında Olumsuzluk Sorunu”, *TDAY Belleten 2004/I*, Ankara.
- PAVLOV, İ. P. (1965)**, *Hal’hi ÇÉvaş Literatürü Çilhi*, Şupaşkar.
- POPPE, Nicholas (1965)**, *Introduction to Altaic Linguistics*, Wiesbaden.
- RAMSTEDT, G. J. (1957)**, *Vvedeniye v Altayskoye Yazıkoznaniye, Morfoloji*, Moskova.
- TEKİN, Talat (2003)**, “Zetacism and Sigmaticism in Proto-Turkic”, *Talat Tekin, Makaleler 1, Altayistik*, Ankara, s. 1-37.
- TEKİN, Talat (2004a)**, “Altaic Languages”, *Talat Tekin, Makaleler II*, Ankara, s. 404-413.
- TEKİN, Talat (2004b)**, “Ana Türkçede z’leşme ve ş’leşme”, *Talat Tekin, Makaleler II, Tarihi Türk Yazı Dilleri*, Ankara, s. 598-612.
- TEKİN, Talat-ÖLMEZ, Mehmet (1999)**, *Türk Dilleri*, Simurg Yay., İstanbul.
- TGS: Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı II (TGS II 1999)**, TDK Yay., Ankara.
- YEGOROV, V. G. (1954)**, *Sovremenniy, Çuvaşskiy Literaturniy Yazık v Sravnitel’no-İstoriçeskom Osveštenii*, Çeboksarı.
- YILMAZ, Emine (2002)**, *Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- ZEYNALOV, Ferhat (1993)**, *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, İstanbul.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

